

ET MØTE MED URMENNESKET I OSS

Professor Paul Moxnes ved BI Handelshøyskolen har de siste par årene fått stor oppmerksomhet for sin bok: «Dyproller: Helter, Hekser og Horer og andre mytologiske roller i organisasjonen». Spesielt blant beslutningstakere i privat og offentlig sektor har interessen vært påtagende, for en bok innen organisasjonsteori å være. Mang en leder har hatt nettopp den boken på nattbordet, både i Norge og i nabolandene våre. Katarsis har sett nærmere på denne boken og andre nye norske arbeider i den jungianske arketype-tradisjonen og snakket med to av eksponentene.

**Tekst: Jan Olav Gjelten
Foto: Øystein Solberg**

Moxnes sin bok handler om vårt kollektivt ubevisste og de mellommenneskelige fantasier som, ifølge han selv, vokser frem der. Paul Moxnes innleder sin bok med å sitere Darwin på følgende: «uten spekulasjon blir det heller ingen god og original observasjon». Det er et slagord, som Moxnes følger opp, til gagns, i sin ferd blant konger, prinsesser, shamaner og olympens guder i vårt kollektivt ubevisste. Ihuga positivist: spar dere likegjernene for smerten og bla over denne artikkelen med en gang!

En dyprolle er en struktur i vårt ubevisste, som styrer primitive fortolkninger og reaksjonsmåter i mellommenneskelige forhold. Moxnes identifiserer 12 dyprollestrukturer, seks gode og seks onde: far, mor, sønn, datter og disse primærrollenes onde sider. Videre har vi: vismann, tjener, helt og klovn. Hver av rollene manifesterer seg på mange måter i det menneskelige liv. Den dårlige datteren, for eksempel, fremtrer, i den menneskelige verden, som hore, heks, Maria Magdalena, femme fatale, Afrodite, Frøya, Babylon, etc. Vismannen fremtrer, blant annet, som Mentor, heksedoktor, shaman, seidmann, doktor, prest og psykolog. For de som ikke ser sammenhengen mellom rollene, hør hva mytegranskeren Joseph Campbell sier om shamanen: «Typisk

for shamaner er den ondsinnede atmosfæren av rivalisering og hat mellom praktiserende grupper:»

Sammen med psykolog Per Espen

Stoknes drar Moxnes for tiden rundt i landet og kurser bedriftsledere i dyprolleteorien. Stoknes er også bokaktuell, for tiden, med «Sjelens landskap - refleksjoner over natur og myter». Den handler om menneskets forhold til naturen utifra et post-jungiansk perspektiv. Katarsis

har møtt begge til en diskusjon om, blant annet, dyprolleteorien, jungiansk psykologi generelt og vitenskapsfilosofi på Kafé Den Gode Klode i Fosswinckelsgate.

Katarsis:-Hva er grunn- tankene i dyprolleteorien?

Moxnes lar Stoknes karakterisere sin dyprolleteori: - Dyprolleteorien består i at Paul Moxnes har plukket ut de viktigste arketyperiske strukturer og anvendt disse på organisasjoner. Arketyperne har stort sett befunnet seg i den jungianske ghettoen i mange år, lite brukt utenfor individualterapi og kulturalanalyse. Det er nå en internasjonal bevegelse i retning av å bruke mere slik arketyperisk forståelse i gruppeprosesser. Paul Moxnes er en av pionérene på området i Norge. Derfor har jeg også kastet meg utpå det, fordi jeg synes det er spennende å bruke det jungianske perspektivet på mer enn individualpsykologi.

Moxnes:-Jeg hevder at det finnes et sett med urfantasier, grunnleggende mellommenneskelige fantasier, som streber etter å bli til ytre virkelighet i samspillet mellom mennesker. Vi ser våre medmennesker i roller som horer og prinsesser, vinnere og tapere, onde og gode. Dette er såkalte dyproller - men-

men som organisasjonen trenger slik.

Katarsis:- Hva er det originale med teorien i forhold til Jungs og andres arketyeteorier?

Stoknes:-Det originale er sammenstillingen, anvendelsen mer enn akkurat selve teorien; en ny måte å bruke en arketyeteorier på. Siden Paul har gått (for å få seg en Katarsis-sponset kaffe) tør jeg å si det på denne måten: Det er en forenklet og redusert arketyeteorier, fremstilt i et skjemma; oversiktlig og greit. En mye enklere utgave enn den jungianske varianten.

Paul Moxnes kommer tilbake med kaffekoppen sin, og har en helt annen versjon:

-Nei, det stemmer ikke. Jung hadde arketytebegrepet, men Jung hadde ikke noen arketyteori på roller. Og det er kanskje naturlig at han ikke hadde det heller; han var nærmest en motstander av roller. Vi har tenkt rolleteori, som sosialpsykologer, og koblet det til jungiansk tenkning. Dermed har vi fått en arketyteori. Jung kom som nummer to inn her; rolletenkning kom først.

Stoknes:-Jung var lidenskapelig opptatt av å forstå symbolene, som vi lever blant og i. Dyprollene kommer forøvrig i en uendelighet av varianter, og hele tiden i den variant som er aktuell i den foreliggende situasjon. Arketyten er bare grunnformen, mens den konkrete nærværende måten du er på er noe annet. Det kommer nærmere det Jung kalte kompleksrolle, din spesifikke måte å være på, din måte å være vismann eller prinsesse på.

Katarsis:-Går det an å eksemplifisere teorien til en organisasjon som vi kjenner, slik som regjeringskollegiet, eller blir det for banalt?

Moxnes:-Neida. Vi bruker stadig karikaturtegninger av Gro, som konge, i undervisningen.

Stoknes:-Gudmund Hernes er kanskje en kombinasjon av vismann og helt, som skal ordne opp; en wonderboy. Jagland er ihvertfall en typisk kronprins (god sønn).

Katarsis:-Men det er vel Jens Stoltenberg også? Er det plass for to i lengden eller må en av partene føye seg eller innta plassen som det sorte får (onde sønn)?

Moxnes:-Når det er mange kronprins kan de begynne å stride innebyrdes.

Stoknes:-Hvorvidt en får sorte får-rolle kommer an på samspillet. Hvis samspillet polariserer seg og konfliktene og spenningen stiger, vil det til slutt tvinge

- En samtale på Den Gode Klode fra venstre Jan Olav (Kat), Paul Moxnes og Per Espen Stoknes

en over i en sydebukkposisjon. Men hvis samspillet foregår på en kultivert og differensiert måte, oppstår ikke samme behovet. Da greier man å takle spenningsene, selv om det er trangt i samme boks, av og til.

Moxnes: Det er først når diskusjonen går fra sak og over på person; det gjør man når konflikten kommer, da blir det fort den gode og onde sønnen som kommer frem.

Katarsis:-Projeksjon er en viktig del av teorien?

Moxnes:-Ja, men projeksjonsteori er ikke bare jungiansk. Den er allemannseie. Men her er det ikke snakk om projeksjoner fra enkeltmenneske til enkeltmen-

sjoner. Mange enkeltmennesker projiserer en arketype mot et enkeltmenneske.

Stoknes:-Det er mer snakk om en organisatorisk dynamikk enn en klinisk patologiprojeksjon.

Moxnes:-Det er ikke noe patologitenkning her. Dette er «friskepsykologi»; det er viktig!

Katarsis:-Vi opplever kanskje idag et samfunn med mye ytre trygghet, men med mye indre usikkerhet. Skaper det god grobunn for projisering av dyproller?

Moxnes:-Dyproller er en måte å hanske med usikkerhet på, så i perioder med

konflikt og endring er det mer grobunn for dyproller enn i stabile tider, slik kan vi også se det i boka «Fluenes herre». Det er først når uhyggen kommer til øya at polariseringen skjer.

Stoknes:-Jo mere angst, jo mere stereotyp blir vi i dyprollene. Da trenger man båser å sette ting i.

Moxnes:-Dyprollene kan være et slags indre, primitivt forsvar mot angst.

Mange sier at organisasjon er et forsvar mot angst; det var det jeg lærte som student. Organisasjon gjør det via roller og struktur; dyprollene er en indre form.

Katarsis: Dyprollene kan virke som ekstreme stereotyper av mennesker. Er dyprollene bare et onde, som vi må bevisstgjøre oss og unngå?

Moxnes:-Vel, det du ser nå er mørkesiden, men det er jo goder også, jeg for eksempel har stor fordel og inntekt av å være vismann (latter rundt bordet). Skulle jeg ha fallt ut i motsatt bås, som falsk profet, hadde det blitt mye salater.... Mer seriøst; jeg har sjelden følt meg så levende som da jeg skrev dyprollboka. Da fikk jeg kontakt med arketytene. Det skulle ingen ting til da;

ble sa kat at hvis jeg sa en appelsin holdt jeg på å gå i veggen(!) og når jeg hørte en vits på radioen så lo jeg hysterisk. Man får energi av kontakt med arketyperne og livet ble fylt av farger og intensitet, slik jeg aldri har opplevd det på en skrivestue før. Nå lengter jeg bare tilbake til skrivestua!

Katarsis:-Som du er inne på nå, så bruker dere mange personlige erfaringer i bøkene dere skriver. For eksempel så nevner du (Moxnes) hvordan du projiserte en «god og en dårlig far» over på veiledere i studietiden. Er det en tøff prosess å bruke mye av seg selv, på denne måten?

Moxnes:-Nei, ikke på etterskudd; da er det bare befriende. Så sent som idag brukte jeg ekteskapet mitt som eksempel og ellers ofte fantasiene mine.

Stoknes:-Det er både befriende og energigivende. Det å komme i kontakt med arketyperne bringer alltid også kontakt med aspekter av en selv og er befriende og gir energi og livsglede. Du blir fanget i det, både på godt og vondt. Man jeg bruker allikevel ikke så mye av mine egne erfaringer som Paul. Trives ikke helt med det.

Katarsis:-Hvordan har din egen vei vært, Moxnes, som psykolog og forsker, frem til dagens dyprolleteori?

Moxnes:-Etter et jeg ble uteksaminert som psykolog, fikk jeg stipend fra Forskningsrådet for å forske på angst. Derfor dro jeg ut til et psykiatrisk sykehus og tenkte at der finner jeg nok mye angst, hos mentalpasientene. Men jeg kom aldri til å intervju pasientene; jeg intervjuet personalet istedet. Det var så mye angst der at det var slettes ikke nødvendig å snakke med pasientene. Så jeg tok doktorgraden til slutt på den måten, så det var relativt tilfeldig at jeg ble organisasjonspsykolog. Men jeg hadde nok en viss motstand i meg mot å patologisere; å se på folk som enten syke eller friske.

-Etter det kom det en bok om læring, en om hverdagens angst i 1988, dyprolleboka i 1993 og ifjor ga jeg ut en bok om psykologi og økonomi. Der gjorde vi noe som aldri har vært gjort før: nemlig å knytte arketyper til finansverde-

lom ulike bankkulturer og driftsresultat og vi finner en form for dyproller i bedriftskulturene også. (Her ble det, fra perioden 1984-89 gjort mange overraskende og kanskje provoserende funn, som f.eks. at nytenking og ledelseskurs, virket negativt for trygghetssøkende bankkulturer).

Katarsis:-Pål Espen Stoknes: Du har også skrevet bok, med blikk på vårt kollektive ubevisste. Hva handler den om?

Stoknes:-Jeg tar for meg viktige temaer i vår tids miljødebatt og vår miljøforståelse. Jeg behandler grunnleggende klisjéer og forestillinger, som er fundament for den forståelse og håndtering av miljøet, som vår kultur utøver. Et eksempel er forestillingen og fortellingen om apokalypsen; om at nå går miljøet til helvete. Det er en veldig sterk fortelling. Videre fortellingen om fremskrittet og fremskrittstroen. De to henger litt sammen, og jeg ser på hva disse betyr sjelelig og symbolsk sett. Jeg ser også på forholdet mellom barn og natur. Hvor kommer det fra det med at barn er så naturlige og glad i naturen? Hva er det som har gitt oss en slik nostalgisk, og ofte sentimentalt, forhold til barn og natur? Åpner opp for en del nye meninger her. Jeg bruker en narrativ og mytisk tilnærming.

Begge nekter, forøvrig, for å være regelrette jungianere, men innrømmer og setter pris på inspirasjonen. Stoknes går så langt (men heller ikke lenger) som til å kalle boken sin post-jungiansk.

Katarsis:-Det kan virke som om dere stiller dere lagelig til for hogg med dyprolle-teorien, metodisk sett. Er det ikke et problem at teorien vanskelig kan møte vitenskapelige krav?

Moxnes:-Boka er reinspikka spekulasjon, den; men ikke tilfeldig spekulasjon. Den er bygd på mange års erfaring med gruppeprosesser.

Katarsis:-Hvordan har du gått frem for å skaffe dokumentasjon for påstandene dine?

Moxnes:-Jeg vil ikke kalle myter og erfaringer for dokumentasjon. Det nærmeste jeg kommer dokumentasjon

hvor jeg, som nevnt, fant en sammenheng mellom syv dyprollekulturer og driftsresultat. Nå kommer det en bok, «Djevelen, som ble et alminnelig menneske», hvor ledere under etterutdanning ved BI har gått ut og samlet informasjon om dyprollene.

Stoknes:-Dokumentasjonsbegrepet blir ofte definert veldig snevert. Det Paul Moxnes har gjort er å bruke en mer litterær, symbolsk og hermeneutisk fremgangsmåte.

Moxnes:-Men det er masse positivist i meg, som sier meg at jeg må få skaffe mer dokumentasjon. Jeg er så ambisiøs at jeg ikke er fornøyd med å selge idéen til de troende: hermeneutikerne. Jeg vil også selge den til de beinhardte folka i næringslivet, som bare vil ha tall. Jeg vil ikke bli oppfattet som en jungianer, som er lett å avfeie.

Stoknes:-Jeg tror suksessen til boka har endel å gjøre med hva som er lovlig innen samfunnsvitenskapene idag. Det har skjedd en dreining når det gjelder hva som er lov, ifra 70-tallet og frem til nå. Dyprolle-boka er mer basert på bilder og metaforer enn tabeller og rasjonalistisk begrepsanalyse. Postmodernismen har fått gjennomslag, og bilder og fortellinger blir mer og mer vanlig som analyseverktøy.

Katarsis:-Hva med din egen bok?

Stoknes:-Jeg har satt meg godt inn i de grunnleggende prinsipper for vitenskap og mener at prinsippene for også min bok står støtt; minst like støtt som positivistisk forskning. Jeg mener empiristisk forskning er i hendene på en metafor, som ikke er gjennomskuet, og hvor utøverne ofte mener at de får et bedre grep om virkeligheten enn andre forskere gjør. Jeg prøver å gå tilbake til de dypere konstruksjonene, som er basisen for både positivistisk og mer litterær forskning. Å bruke empirisk forskning kan være nyttig og uunnværlig i en forskningsprosess, men det er ingen basis hvor du kan stige ut av den hermeneutiske sirkelen og få et absolutt grep på virkeligheten.

-Men empiri kan også demonstrere arketyper, for eksempel innen spedbarnsforskningen hvor man har funnet ut at barna ikke kommer inn i verden som tab-

dra fasa, men med et sett med predisposisjoner for opplevelse av verden på bestemte måter. Det at spedbarn, bare et øyeblikk etter at de er født, kan skille mellom hva som er et ansikt og hva som bare er en tilfeldig samling av ting, viser for meg at en morsarketype er i gang. Dette er en arketypisk tilnærming!

Aktuelle bøker fra forskerne om dyproller og arketyper:

Paul Moxnes - Helter, hekser og horer og andre mytologiske roller i organisasjonen

Paul Moxnes - Psykologi og økonomi

Per Espen Stoknes - Sjelens landskap - refleksjoner over natur og myter

###

Hva mener organisasjonspsykologen?

Katarsis har snakket med organisasjonspsykolog Hallvard Ringstad hos rådgivingsfirmaet Institutt for samarbeid og utvikling, som representant for de som eventuelt skulle ta i bruk Moxnes sin dyprolle-teori?

Katarsis:-Hva synes du om dyprolleteorien?

Ringstad:-Den synes jeg er umåtelig spennende. Jeg har selv lest boka og er veldig spent om det kommer noe mer på anvendelse i organisasjonssettingen.

Katarsis:-Så du har altså ikke selv benyttet deg av modellen i ditt virke?

Ringstad:-Nei, men vi venter spent på en operasjonalisering av modellen. I en travel hverdag er det vanskelig for oss å ta oss tid til selv å gjøre dette.

Katarsis:- Er det, generelt sett, problematisk for deg å bruke ikke-empiriske teorier?

Ringstad:-Er ikke de fleste teorier tankemodeller i utgangspunktet, da? Teorier blir empiriske i det øyeblikk de kan operasjonaliseres. Vi bruker i utstrakt grad Jungs tenkning, i operasjonaliserte former, i vårt arbeid; blant annet i tester, team-utvikling og knyttet til karriererådgiving. Men Jungs teorier innebærer en type-tenking, så vi foretrekker andre teorier og tester innen ledelsesutvelgelse. Disse måler, i større grad, egenskaper i en normalfordeling, slik som selv-kontroll, utadvendthet og en all-round-personprofil.

Hva mener psykometrikeren?

Hva med de som ofte sverger til kvantitativ metode? Hva synes de om mer heuristiske fremgangsmåter, som Moxnes og Stoknes sine arbeider representerer? Katarsis tar en prat med 1. amanuensis Øyvind Martinsen på seksjon for psykometri:

Katarsis: Hva synes du om Moxnes sin dyprollemodell og heuristiske tilnærminger, med bruk av blant annet myter, eventyr og personlige erfaringer og observasjoner?

Martinsen: Først må jeg si at jeg ikke kjenner Moxnes sin modell i detalj, men jeg kan si en del ting, mer generelt, om forholdet kvalitativ/kvantitativ metode. Jeg har i utgangspunktet tro på ulike typer metodebruk. Spesielt i en innledende fase, når man ikke vet hvor man skal, er kvalitativ forskning interessant. Sann sett synes jeg Moxnes sin modell er både intuitiv og positiv, men ettervert bør slike tilnærminger kunne ut i en empirisk test og operasjonalisering.

Katarsis: Hvorfor er dette nødvendig?

Martinsen: Faren ligger i projisering av egne meninger over i arbeidet. Av og til har jeg sett eksempel på folk som publiserer meningene om et tema og kaller det forskning. Enhver form for kvalitativ metode bør derfor følge et like rigid oppsett som kvantitativ forskning. Noen ganger er selvfølgelig dette ikke mulig, men ofte blir bruk av kvalitativ metode brukt som en unnskyldning for ikke å beherske kvantitativ metode. Spesielt innen pedagogikk og sosiologi har jeg sett mange eksempler på dette. Innen psykologi er det bedre.

Katarsis: Hva med påstanden om at en metafor har kvantitativ forskning i sin vold; en metafor, som heller ikke er objektiv?

Martinsen: OK, empirisk forskning er en metafor, derfor er bruk av bare en metode ikke bra. Empiri har også en tendens til å bli begrenset; med bare øye for enkeltbegreper. Men empirien er vår tids metafor og er veldig dominerende blant psykologer idag. Vi får gjøre det vi gjør til vi finner ut at dette ikke er bra nok!